

ESKİ TÜRK DİLİNİN VE KÜLTÜRÜNÜN TANITILMASINDA MÜZELERİN ROLÜ: GOBUSTAN MÜZESİ ÖRNEĞİ*

 Nazmi ŞEN**

ÖZET

Müzeler insan ile ilgili her şeyin korunduğu ve sergilendiği aynı zamanda barındırdığı materyaller üzerinde araştırma yapmanın amaçlandığı toplumun tüm bireylerine açık kurumlardır. Günümüzde bilimin de bir parçası hâline gelen müzeler ziyaretçilerine sunduğu deneyimlerle önemini arttırmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren “eğitim müzesi” konseptinde müzeler kurulmuştur. Müzelerde yer alan her obje, bilgilendirme amaçlı oluşturulmuş grafiksel öğeler ve metinler önemli bilgiler taşımaktadır. Türk dünyasında eski Türk dili ve kültürü araştırmalarına kaynaklık eden birçok müze bulunmaktadır. Çalışmada Gobustan bölgesinde bulunan petrogliflerin, Gobustan Müzesi’nde sergilenen eserlerin ve müzede yer alan tasarımların eski Türk dilinin ve kültürünün tanıtımına, öğretimine katkısı dikkate sunulmuştur. Yapılan ziyaret ve inceleme sonucunda hayvan çizimleri, kullanılan araçlar, damgalar, süs ve kullanım eşyaları vb. öğeler eski Türk mitolojisi ve yazıtlarından hareketle detaylandırılmış; eski Türk dilinin ve kültürünün tanıtımındaki, öğretimindeki işlevi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk dili, kültür, Gobustan, müze, petroglif

The Role of Museums in The Promotion of Old Turkish Language and Culture: The Example of Gobustan Museum

ABSTRACT

Museums are institutions open to all members of society where everything related to human and other beings is preserved and exhibited, and at the same time it is aimed to conduct research on the materials it contains. Today, museums, which have become a part of science, have increased their importance with the experiences they offer to their visitors. Since the mid-19th century, museums with the concept of “educational museum” have been established. There are many museums in the Turkic world that are a source of research on old Turkic language and culture. In the study, the contribution of the petroglyphs found in the Gobustan region, the objects exhibited in the Gobustan Museum and the designs in the museum to the promotion and teaching of the old Turkish language and culture is presented to the attention. As a result of the visit and examination, elements such as animal drawings, tools used, stamps, ornaments and utensils, etc. were elaborated on the basis of old Turkish mythology and inscriptions, and their function in the promotion, teaching of old Turkish language and culture was discussed.

Key Words: Old Turkic language, culture, Gobustan, museum, petroglyph

* Bu makale, 29-31 Mayıs 2024 tarihlerinde düzenlenen *Türk Dünyası Yenileşme Dönemi Fikir Hareketleri Uluslararası Sempozyumu*’nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Eski Türk Dilinin ve Kültürünün Tanıtılmasında Müzelerin Rolü: Gobustan Müzesi Örneği” başlıklı bildirinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

** Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Balıkesir / TÜRKİYE, nazmi.sen@balikesir.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Şen, N. (2025). Eski Türk dilinin ve kültürünün tanıtılmasında müzelerin rolü: Gobustan Müzesi örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(49), 553-574.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1634061>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Mart / March 2025

Giriş

Bireyler için öğrenme faaliyeti hayat boyu devam etmektedir. Eğitim kurumları aracılığıyla ya da bireysel olarak eğitim sonucunda öğrenilen bilgileri davranışa dönüştürmede birçok araç kullanılmaktadır. Nitekim eğitim kavramı Türkçe Sözlük'te "Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye" şeklinde tanımlanmıştır (2011: 761). Tanımdan anlaşılabacağı üzere bireylerin bilgiyi, beceriyi ve anlayışı "okul dışı"nda da elde edebileceği vurgulanmıştır.

Dil toplumların kültürünün taşıyıcısı olsa da modern veya eski dönemlerde oluşturulmuş somut kültür varlıkları da birçok bilgiyi ve kültürel özelliği barındırmaktadır. Müzeler somut kültürel varlıkların sergilendiği, korunduğu ve incelendiği okul dışı öğrenme ortamlarının başında gelmektedir. Son yıllarda ülkelerin eğitim politikalarında yer verilen "yaşam boyu öğrenme" modeline uygun olarak müzeler güncellenmekte, yeni kurulanların ise eğitim amacına hizmet eden yönleri artırılmaktadır. Eğitim bilimleri alanının yeni nesil kuramlarından bilişsellik temelli yapılandırmacılık kuramı hem formel hem de informal eğitimde tercih edilmektedir. Yapılandırmacılığın kökeni 18. yüzyıla kadar gitmektedir (Özerbaş, 2017). Bu kuram Dewey, Vygotsky, Gagne gibi bilim insanlarının çalışmalarıyla bilimsel bir zemine oturmuştur. Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenme bireyin zihninde oluşan bir iç süreçtir (Yaşar, 1998: 699). Piaget (1952) çocukların öğrenme sürecinde çevre ile etkileşim içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani öğrenici öğrenme aşamasında aktif rol almalıdır. Brooks ve Brooks (2001) yapılandırmacı yaklaşımın amaçlarını şöyle özetlemiştir:

- Öğrenci problemlerinin tespit edilmesi,
- Öğrenmenin temel kavramlarının dışına çıkılmaması,
- Öğrencilerin fikirlerinin önemsenmesi,
- Öğrencilere uygun bir program seçilmesi,
- Öğrenme faaliyetinin öğretim kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi.

Öğrenci merkezli bir yaklaşım olan yapılandırmacı yaklaşımda bireyler bilişsel düzlemde kendisine özgü öğrenme yöntemleriyle bilgiyi yapılandırıp kendisini bütüncül olarak farklı yönlerden geliştirir (Akınoğlu, 2012).

Müzelerin eğitsel işlevleri göz önünde bulundurulduğunda müzede eğitimin teorik alt yapısıyla örtüşen uygun yaklaşımlardan biri yapılandırmacılıktır. Nitekim Falk ve Dierking (1992) müze merkezli öğrenme modelinde bireyin etkileşimsel deneyimini kişisel bağlam, sosyal bağlam ve fiziksel bağlam olmak üzere 3 ana kavramda keskiştirmiştir. MEB (2019) tarafından yayımlanmış müze ve eğitim konusunu içeren "Müze Eğitimi" adlı eserde de yapılandırmacılık kuramının müze eğitiminde tercih edilmesi gereken yaklaşım olarak belirlenmesi dikkati çekmektedir.

Müzeler içerdikleri koleksiyonlara göre genel müzeler, arkeoloji, sanat, etnografya, tarih, doğa tarihi / bilimleri, bilim ve teknoloji müzeleri gibi alt sınıflara ayrılmaktadır. Şüphesiz bunlar içerisinde hem sayılarının fazla olması hem de geçmişe ışık tutması sebebiyle arkeoloji ve tarih müzelerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Özellikle eski Türk boy ve topluluklarının yaşadığı coğrafyalarda (Kırgızistan, Kazakistan, Dağlık Altay, Tuva, Yakutistan, Çin, Türkmenistan, Kırım, Moğolistan, Özbekistan, Azerbaycan, Avrupa ...) bulunan müzeler eski Türk dili, kültürü ve tarihi ile ilgili önemli materyallere sahiptir.

Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Gobustan Müzesi, eski Türk boy ve topluluklarına ya da diğer topluluklara ait özellikle petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin

sergilendiği ve ziyaretçilerine daha detaylı bilgi vermek amacıyla tarih öncesi resimlerin yeniden oluşturulduğu / tasarlandığı bir mekân olma özelliğine sahiptir.

Müzen alanının yakınında o bölgenin en eski yerleşimcilerinin günümüze bıraktığı petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin yer aldığı Büyük Taş, Küçük Taş, Çingir Dağ ve Yazılı Tepe olarak adlandırılan deniz seviyesinden yükseklikleri 40-120 metre arasında değişen kırsal alanlar bulunmaktadır. 2011 yılında açılan müzenin alanı yaklaşık 2460 metrekaredir.

Foto 1: Gobustan Müzesi'nin genel görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

1930 yılından sonra taş ocağı madeninde çalışan işçiler tarafından bulunan petrogliflerle / kaya üstü tasvirlerle (Sigari, 2013) ilgili ilk bilimsel çalışmalar Djafarzade, Rustamov ve Muradova tarafından yapılmıştır (Farajova, 2011). Gobustan ve arkeolojik mirası hakkında yapılmış çalışmaların daha çok Azerbaycanlı bilim insanları tarafından gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir. Efendiye (1980) “Daşlar Danışır” adlı eserinde petrogliflerin görsellerine yer vermiştir. Ç. İ. Ceferov’un “Bazı Damga ve İşaretlerin Etimolojik İzahı” adlı makalesinde Gobustan bölgesinde kayaların üzerinde bulunan damgalardan ve resimlerden yola çıkılarak Azerbaycan halkının kökleri az damga “az+er” kavram işareti çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır (Ceferov, 1988). Alok (2009) “Petroglyphs of Gobustan” adlı eserinde Gobustan’da bulunan petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin toplu görsellerini yayınlamıştır. Mercanlı (2014) editörlüğünde “Qobustan Minilliklerin Kitabı” adlı eser Azerbaycan’da petroglifler / kaya üstü tasvirler ile ilgili yapılan son güncel çalışmalardandır. Eserde bölgenin coğrafi özellikleri, Paleolitik devirden Orta Çağ’a kadar bölgede bulunmuş toplulukların yaşamı detaylı bir şekilde incelenmiştir. C. Alyılmaz, S. Alyılmaz ve M. Yakar (2010) tarafından sunulan bildiride Gobustan’daki petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin fotogrametrik ölçüm sonuçları paylaşılmıştır. Türkiye’de ve ilgili alanda Gobustan’da bulunan petroglifler / kaya üstü tasvirler ile ilgili yapılmış en güncel ve kapsamlı çalışma C. Alyılmaz’a aittir.

Alyılmaz “Gobu”stan’ın Gizemi (“Kıpçaklar” a Giden Yol) adlı eserinde (2016), önce “Gobu” kavram işaretine yer vermiş daha sonra ise “Gobustan” yer adı hakkında detaylı açıklamalarda bulunduğundan sonra “Gobustan’daki petroglifleri ve damgalar”ı dikkatlere sunmuştur. Eski Türk dili alanında yapılan araştırmalara bakıldığında müzelerde sergilenen eski Türk dili ve kültürüne ait bilgiler barındıran materyaller ile ilgili yapılan çalışma sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Bu sebeple Gobustan Müzesi çalışmanın konusu olarak seçilmiş; müzede yer alan çizim, görsel ve objeler eski Türk dili ve kültürü çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Foto 2: C. Alyılmaz tarafından hazırlanan “Gobu”stan’ın Gizemi (“Kıpçaklar” a Giden Yol”) adlı eserin kapak fotoğrafı.

Gobustan Müzesi’nde; giriş salonunun duvarlarına çizilen petroglif alanında bulunan kutsal hayvanlar, Gobustan bölgesine ait hayvan ve bitki yaşamını anlatan bir panorama, arkeolojik buluntuların yer aldığı sergi, tunç ve demir çağına ait bilgilerin yer aldığı pano, taş devri insanını simgeleyen yapı ve heykeller, petrogliflerin bazılarının ne anlama geldiğini anlatmak amacıyla kurulmuş led ekranlardaki bilgi notları, süs ve kullanım eşyaları, Gobustan bölgesinden getirilmiş üzerinde grafiksel öğeler bulunan bazı küçük boyuttaki taşlar sergilenmektedir. Ayrıca müze bahçesinde kısa bir bilgi levhası, eski yaşam alanlarını simgeleyen barınaklar ve insan heykelleri bulunmaktadır.

Foto 3: Müze bahçesinde bulunan bilgi levhası (Foto: Nazmi ŞEN).

1. Yöntem

Araştırmada doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu yöntem “araştırma konusuna ilişkin yazılı materyallerin analizini kapsayan” bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Araştırmanın dokümanlarını müze ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraflar ve notlar oluşturmaktadır.

2. Bulgular

2.1. Gobustan Müzesi’ndeki Görsellerin, Çizimlerin ve Objelerin Eski Türk Dili ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi

İnsanoğlunun alfabeyi keşfetmeden önce yazılı biçimde iletişim kurup kurmadığı konusu bilim dünyasını meşgul eden konulardan biriydi. Ancak sosyal bilimlerin 19. yüzyıldan sonraki sıçrayışıyla taşlara, kayalara, mağaralara, süs ve kullanım eşyalarına çizilen resimlerin kaydetmek amacıyla bilinçli olarak çizildiği hatta alfabenin kullanımıyla sonuçlanacak keşif serüveninin bir aşaması olduğu saptanmıştır. Örneğin Köktürk Alfabesi önce resim yazı sonra damga ve alfabeleşme süreci sonucunda oluşmuş bir alfabedir. Köktürk Alfabesi’ndeki ince sıradan sözcüklerin başında “er, re” sesine karşılık gelen işaretin petrogliflerde / kaya üstü tasvirlerde insanı anlatması “ok, ko, uk, ku, k” sesine karşılık gelen işaretin eski Türk savaş ve avlanma aleti olarak yine eski Türk yurtlarında bulunan petrogliflerde / kaya üstü tasvirlerde tespit edilmesi grafiksel dil öğelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Petroglifler / kaya üstü tasvirler ait oldukları dönemin insanların duygularını, düşüncelerini, isteklerini, sevinçlerini, coşkularını, kaygılarını, korkularını, gücünü, kendi türüyle ve evrendeki diğer (somut ve soyut) varlıklarla ilişkilerini ortaya koyan grafiksel dil öğeleridir (Alyılmaz, 2016: 196). Dünyanın tüm bölgelerinde rastlanılan petroglifler / kaya üstü

tasvirler ibadet alanlarında yer almasından dolayı dinî içerikli ya da yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı din dışı özellik gösterenler olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca petroglifler / kaya üstü tasvirler arkeolojide olduğu gibi katman katman değerlendirilir. Bilindiği gibi avcı-toplayıcı dönemden itibaren her coğrafya farklı topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Gobustan'da MÖ 12.000 yılına tarihlendirilmiş çizimlerin yanında daha erken tarihli tasvirler de bulunmaktadır.

Foto 4: Büyük Taş petroglif alanında avcı-toplayıcı insanı tasvir eden bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Gobustan'daki petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin büyük bir çoğunluğunun eski Türk yurtlarında tespit edilen diğer çizimlerle benzerlik taşıması bu bölgede eski Türk boy ve topluluklarının yaşadığı sonucunu çıkarmaya olanak sağlamaktadır. Hatta Alyılmaz'a göre (2010; 2016) anılan boy Kıpçaklardır.

Gobustan Müzesi'nde sergilenen eserler, yer alan çizimler ve görseller de bu bölgenin eski Türk boy ve topluluklarının yaşam alanı olduğunu destekler niteliktedir.

2.1.1. Gobustan Müzesi'ndeki Çizimler, Görseller ve Objeler

Gobustan Müzesi, Gobustan petroglif alanında tespit edilen çizimlerin özetini sunmaktadır. Eski Türk kültüründe kutsallık atfedilen hayvanlardan teke, kurt, at, domuz, boğa, öküz, inek, geyik, deve, balık, yılan, insan figürleri, kayık ve damgalar müzede sergilenen çizimlerdir. Ayrıca bazı kullanım eşyaları da müzenin envanterinde bulunmaktadır.

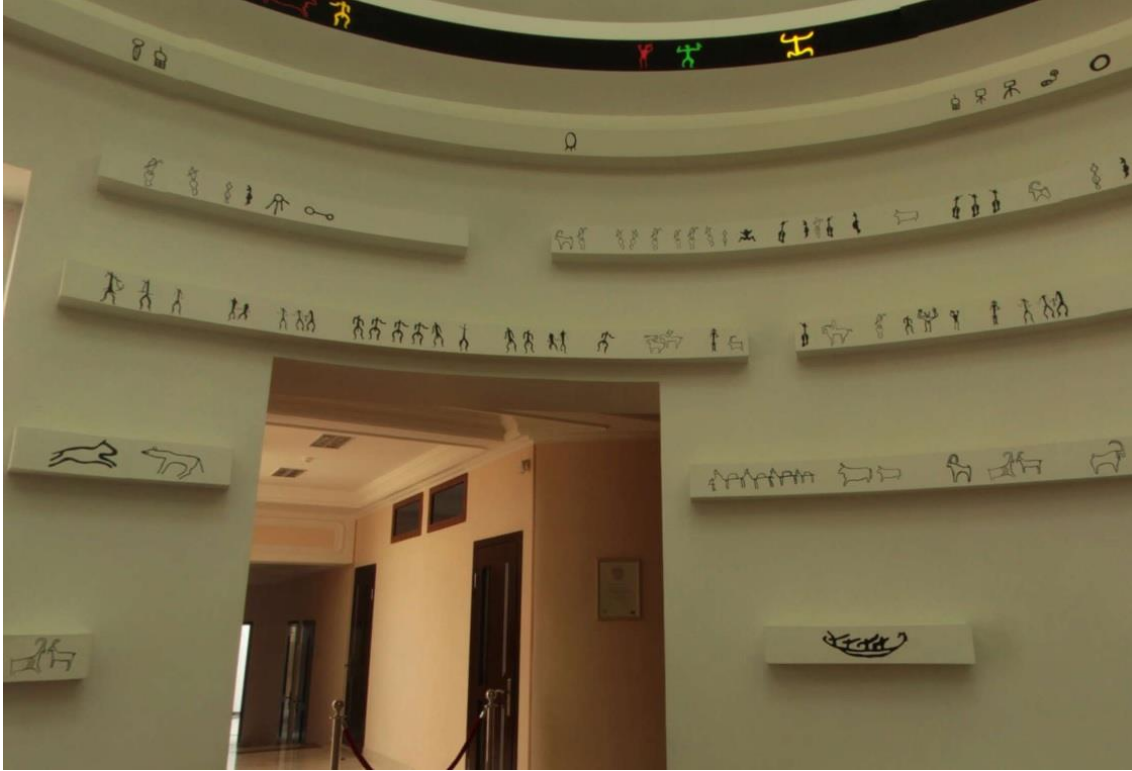

Foto 5: Müzenin giriş salonundan bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Teke: Türk boy ve topluluklarının en eski kutsal hayvanlarından olan teke önceleri (avcı-toplayıcı dönemlerde) diğer av hayvanları gibi avlanmıştır. İlerleyen dönemlerde onun olağanüstü özelliklerini (çevikliğini, kararlılığını, erişilmez yerlere erişebildiğini, dağların zirvelerine ulaşabildiğini...) görüp öldürülmekten vazgeçilmiş; (dağlarda / Tanrı'ya yakın mekânlarda) yaşadıklarından Tanrı'nın elçisi, habercisi olarak kabul edilip kutsal sayılmıştır (Alyılmaz, 2005; Alyılmaz, 2016). Köl Tigin Yazıtı'nın tepeliğinde bulunan teke damgası bu kutsal hayvanın kağan ve ailesini temsil ettiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca teke bazı Türk boyları arasında hâlâ kutsal kabul edildiği için günümüzde de avlanması yasaktır (Esin, 1978: 94-98).

Foto 6: Gobustan Müzesi'ndeki panoda ışıklandırılmış teke tasviri (Foto: Nazmi ŞEN).

Kurt: Türk dünyasında en çok bilinen, eski Türk mitolojisinden yazıtlara ve sonraki dönemlerde oluşturulmuş dil yadigarlarında en çok rastlanılan kutsal hayvan kurttur. Kurt, diğer Türk toplulukları ve tarihî kaynaklarda “böri, börü” kavram işareti ile de ifade edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te*, bütün Türklerde kurt kelimesinin böcek anlamına geldiğini yalnızca Oğuzların böriye kurt dediklerini belirtilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015: 148). Kırım ve Volga Tatarları ile Kırgızlar kurt için “kaşkır, kaçgır” kelimesini kullanmaktadırlar (Çınar, 2016: 5).

Kurt Çin yıllıklarında Türklerin yaratıcı atasıdır. Hunlara ait bir mitte dişi bir kurttan süt emen çocuk zayıflayan Hun Kağanlığı'na komutan olup ülkeyi toparladıktan sonra devletin kağanlık konumuna yükselmiştir (Ögel, 2010: 14). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kurt askerlerin saldırı gücünü ve savaşçı özelliklerini anlatması bakımından ilgi çekicidir:

Damga bizge bolsun buyan, kök böri bolsungıl uran (Bang & Arat, 1936: 16).

Damgamız olsun bize, yol gösteren bir buyan!

Alpler olun savaşta, Bozkurt gibi uluyan! (Ögel, 2010: 118).

Epigrafik unsur olarak da kurdun / börinin Eski Türk yazıtlarında ve onların tepeliklerinde sıkça yer aldığı tespit edilmiştir.

Eski Türk mitolojisindeki “kurttan süt emen çocuk” motifi I. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilen Bugut Yazıtı'nda vücut bulmuştur. Dişi kurt-Türk ilişkisi içinde, dişi-kurt motifinin Köktürk kağanlık sülâlesinin üyelerinden birine ait bir anıt yazıtta bu şekilde “resmî”leştirilmiş olması kurdun Köktürklerin ve onların devletindeki “sembol” değerini anlatmaktadır (Özönder, 1999: 80). Eski Türk dilinin önemli kaynaklarından olan Köl Tigin Yazıtı'nda kağanın askerleri kurda benzetilmiştir:

t(e)ñri : küüç : birtük : üç(ü)n : k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)n : süsi : **böri** t(e)g : (e)rm(i)ş : y(a)gısı : koony t(e)g (e)rm(i)ş : *Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibiymiş: düşmanları koyun gibiymiş* (Köl Tigin Doğu 12; Tekin, 2014: 26-27; Alyılmaz, 2005: 44).

Eski Türk yazıtlarından Begre Yazıtı'nda da böri kavram işareti yer almaktadır:

b(e)ş y(e)g(i)rmi y(a)ş(ı)mda t(a)bg(a)ç k(a)nga b(a)rd(ı)m : (e)rd(e)m(i)m üç(ü)n (a)l(ı)p on (a)ltun küm(ü)ş(i)ğ (e)ğrit(e)b : elde küçi k(a)zg(a)nd(ı)m : **y(e)ti böri** öl(ü)rd(ı)m : b(a)rs(ı)g y(ü)km(e)k(i)ğ öl(ü)rm(e)d(ı)m : *On beş yaşımda Çin hanına vardım. Erlik erdemim için on altın gümüş alarak sarfedip elde güç kazandım. Yedi kurt öldürdüm. Parsı yükmeği (?) öldürmedim* (Begre Doğu 9-10 Orkun, 2011: 483; Aydın, 2019: 70-71).

Altın Köl Yazıtı'nda (Orkun, 2011: 511) böri seslenme unsuru olarak bulunmaktadır:

y(e)rd(e)ki b(a)r (e)rt(i)ğ(i)mä (e)rd(e)ml(i)ğ(i)mä b(ü)km(e) ? (a)t (a)ş(a)r (a)lp (e)rt(i)n(i)z it ut (a)ş(a)r küç (e)rt(i)n(i)z in(i)l(i)ğ **böri** uça b(a)rs (a)d(ı)r(ı)lm(a)y itu ...: *yerdeki var olduğuma, erdemliğime doyma, at aşan kahraman idiniz; et (?) öküz aşan güç idiniz yavru kurt, [uç ?] bars ayrılma ey! ...*

Uybat VI Yazıtı'nda börinin av hayvanı olarak öldürüldüğü anlatılmaktadır:

kök böri kara as buğu? ölürtüm: *Bozkurt, kara kakım ve Sibirya panteri? öldürdüm* (Aydın vd., 2013: 187).

Foto 7: Gobustan Müzesi'nde kurutulmuş bir kurdun görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

At: Tarih boyunca doğa ile mücadele içinde olan insanoğlu, hayvanları evcilleştirerek beslenme, giyinme, taşınma, ulaşım, yük taşıma gibi amaçlar için hayvanlardan yararlanmıştır. At, konargöçer veya yerleşik hayat biçimini benimsemiş Türk boy ve toplulukları için vazgeçilmez hayvanlardan birisi olmuştur. Sosyal hayatta Türk boy ve topluluklarıyla iç içe yaşayan atlar aynı zamanda eski Türk inanışlarında da kendisine yer bulmuştur. At, ölen bir insanı öteki dünyaya ulaştıran / düzey atlatan bir hayvan (Eliade, 1999: 508) olmasının yanında ant törenlerinde kurban olarak sunulan hayvanlardandır (Orkun, 1954: 12). Atlar Türk boy ve topluluklarının hakimiyet alanını genişletmesi ve savaşlarda üstünlük kurmayı sağlaması gibi özelliklerinden dolayı mit, destan, efsane ve yazılı metinlerde cinslerine göre detaylı bir biçimde yer almıştır. Aynı zamanda atın Türkler tarafından evcilleştirilmesinden sonra atların bakımı, hastalığı vb. konularda da bilgi sahibi olmanın gereği olarak Kıpçak Türkçesi Dönemi'nde *Kitâb Fî Riyâzatü'l Hayl*, *Baytaratü'l Vâzih* gibi atçılıkla ilgili kitaplar yazılmıştır.

Orhun Yazıtları'nda atların¹ savaş esnasında üstünlük kurmak amacıyla saldırının bir parçası olarak yer alması dikkat çekicidir:

bir ot(u)z : y(a)şın̄a : ç(a)ça : s(e)ñünke : sün̄(ü)şd(ü)m(i)z : (e)ñ (i)lki : t(a)d(ı)k(ı)ñ
çor(ı)ñ : **boz (a)t(ı)g** : bin(i)p : opl(a)yu t(e)gdi : ol **(a)t** anta : ölti : (e)kinti : işb(a)ra y(a)mt(a)r
: boz **at(ı)g** : bin(i)p : t(e)gdi : ol **(a)t** anta : ölti : üç(ü)ñç : y(i)g(e)n sil(i)g : b(e)g(i)ñ :
k(e)d(i)ml(i)g : **tor(u)g at** : bin(i)p : t(e)gdi : ol **(a)t** (a)nta : ölti: *Yirmi bir yaşındayken Çaça Sengün ile savaştık. (Köl Tigin) en önce Tadık'ın Çor'un boz atına binip boğa gibi saldırdı. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip saldırdı. O at da orada öldü.*

¹ Orhun Yazıtları'nda atlar ile ilgili diğer ifadeler için bk. Alyılmaz, 1996.

Üçüncü olarak Yigen Silik Bey'in zırhlı doru atına binip saldırdı. O at da orada öldü (Köl Tigin Doğu 32-33; Tekin, 2014: 47; Alyılmaz, 2005: 46).

bir **at** oruukı : (e)miş : (a)nın barmış: *Bir atın (geçebileceği kadar genişlikte bir) yer / yol imiş* (Tonyukuk Doğu 7; Alyılmaz, 2021: 341).

At(lar) diğer eski Türk yazıtlarından Köli Çor Yazıtı'nda *boz at* (Köli Çor Batı 4; Mert, 2015: 52); Yenisey Yazıtları'ndan 55 numaralı yazıtta *yunt* (Kormuşin vd., 2016: 165) ve Suci Yazıtı'nda *yılkı* (Sertkaya, 2001: 311) kavram işaretleri ile ifade edilmiştir.

Gobustan Müzesi'nde atlar petroglif alanında olduğu gibi tek, sürü hâlinde ve binicisiyle beraber tasvir edilmiştir.

Foto 8: Petroglif alanındaki at çizimlerini gösteren ışıklı pano (Foto: Nazmi ŞEN).

Domuz: Türk boy ve topluluklarında yaban domuzu (kaban) genelde erkekliğin, inatçılığın, saldırganlığın, cesaretin ve korkusuzluğun; evcil domuz ise pislüğün, oburluğun, “rahat”lığın, “geniş”liğin ve doğurganlığın sembolü olarak kabul edilmiştir (Alyılmaz, 2016: 591). Eski Türk yazıtlarında domuz benzetme ögesi olarak kahramanlığı, yiğitliği ve vahşiliği sembolize etmektedir:

(küç) uyg(u)r k(a)n y(e)rin (a)ldukda (a)z(ı)gl(ı)g : **toğuz** t(e)g t(i)r(i)g b(e)g (e)s(i)z(i)m: (*güçlü*) *Uygur Hanı'nın yerini aldığımızda saldırgan / vahşi / azgın domuz gibi (savaşan / kahraman) Tirig Bey kıymetlim* (Uybat VI; Useev, 2011: 573-574).

[kö]li çor y(e)ti y(a)şma : y(e)g(e)r : öl(ü)rti : t(o)k(u)z y(a)şma : (a)z(ı)gl(ı)g : **toğ(u)z** öl(ü)rti: *Köli Çor yedi yaşındayken bir antilop öldürdü; dokuz yaşındayken azı dişli / vahşi / azgın bir domuzu öldürdü* (Köli Çor 18; Mert, 2015: 65-71).

Gobustan petrogliflerinde / kaya üstü tasvirlerinde az rastlanan domuz çizimlerine Gobustan Müzesi'nde de yer verilmiştir.

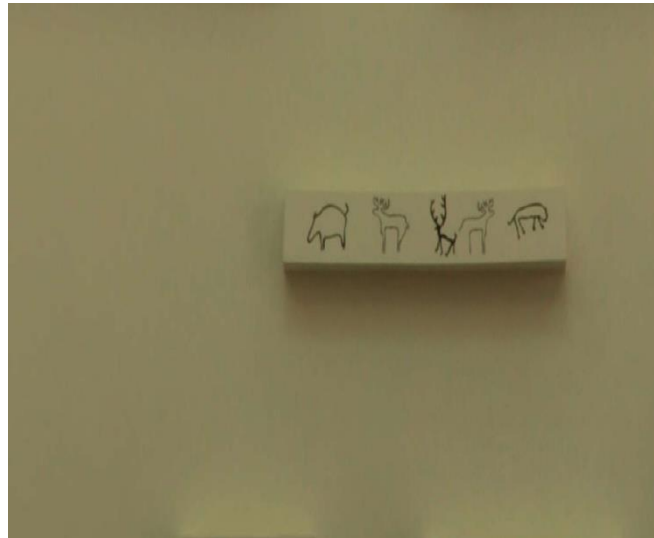

Foto 9: Gobustan Müzesi giriş salonunda bulunan domuz tasvirinden bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Boğa, Öküz ve İnek: Türk boy ve toplulukları boğaya ve öküze mitolojik özellikler atfedip *ata, baba* olarak nitelendirmiştir (Roux, 2005: 324-335). Eski Türkçe Dönemi’nde *buka* olarak tespit edilen kavram işareti erkek adı olarak da kullanılmıştır. II. Karabalgasun Yazıtı’nın adına dikildiği komutanın oğlunun adı *Buka*’dır. Kavram işareti yazıtın son satırında şöyle yer almaktadır:

buka : oğlum atı: *Oğlumun adı Buka* (Karabalgasun II 12; Ölmez, 2018: 51). *Buka* kavram işareti Eski Uygur Hukuk Vesikaları’nda (Şen, 2022) erkek adı olarak oldukça yaygın şekilde bulunmaktadır (*Kara Buka, Kitay Buka, Bars Buka, İnç Buka, Udçı Buka, İş Buka, Er Buka, Suldan Buka, Sayın Buka, Esen Buka, Bulat Buka, İlçi Buka, Temir Buka, Öğrünç Buka, Tura Buka, Buka Sal, Kök Buka, Türk Buka, Kendi Buka, Şabi Buka, İl Buka, Buka Ada Kulın, Buka Aryaşiri Temir, Kutlug Buka, Beg Buka ...*).

Bilge Tonyukuk Yazıtları’nda Bilge Tonyukuk elde ettiği başarıyı açıklarken ve mevcut durumu özetlerken “boğa” benzetmesine başvurmuştur (Alyılmaz, 2021). Atasözü niteliğindeki bu ifade yazıtta şöyle geçmektedir:

(a)yg(ı)l t(i)di : (a)y(ı)gm(a)sı b(e)n (e)rt(i)m : b(i)lge tonyukuk : k(a)g(a)n mu kış(a)yın t(e)d(i)m : s(a)k(ı)nt(ı)m **toruk buukalı** : **s(e)m(i)z buukalı** : (ı)r(a)kda büls(e)r : **s(e)m(i)z buuka** : **toruk buka** t(e)y(i)n : bilmez (e)rm(i)ş (a)nça s(a)k(ı)nt(ı)m: (*Kağanlık hususunda fikrini*) söyle dedi: (*şu sözlerin*) söyleyeni ben idim. Bilge Tonyukuk. “(*Bunu*) kağan mı yapayım?” dedim. Düşündüm: (*İnsan*) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm (Bilge Tonyukuk Batı 4-6; Alyılmaz, 2021: 307).

Köl Tigin ve Köli Çor Yazıtları’nda “oplayu teg-: boğa gibi saldır-” deyiminde boğa kavram işareti olarak yer almamasına karşın Türk yaşayış ve inanışındaki yerinden dolayı gücün ve saldırganlığın sembolüdür:

köl tig(i)n : y(a)d(a)g(ı)n : **opl(a)yu t(e)gdi**: *Köl Tigin* *yaya* *olarak* *boğa* *gibi* *saldırdı* (Köl Tigin Doğu 32; Alyılmaz, 2005: 46).

köli çor : **opl(a)yu t(e)g(i)p** : süsin ... ıd(t)ı: *Köli Çor* *boğa* *gibi* *saldırıp* *ordusunu* *gönderdi* (Köli Çor Batı 10; Mert, 2015: 50-52).

Foto 10: Müze duvarına çizilen boğalardan bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Geyik: Eski Türk mitolojisinde kutsiyet atfedilen bir diğer önemli hayvan geyiktir. Geyik, Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik döneme kadar inen en eski simgelerindendir (Çoruhlu, 2020: 276). Hem gökteki hem de yer altındaki ruhanî varlıkların temsilcisi olan geyik aynı zamanda yol göstericidir. Türkler İslamiyet çevresine girdikten sonra bile geyiğin önemi azalmamış evliya ve kahramanlara yardım eden kutsal bir hayvan rolüne bürünmüştür. Türeyiş mitlerinde geyik kurt gibi yaratıcı atadır. Şamanizm'e göre kamları göğe taşıyan hayvan geyiktir. Türk boy ve toplulukları tarafından benimsenmiş olan geyikle ilgili birçok arkeolojik veriye ulaşılmıştır. Hun devrine ait kurganlarda ağaçtan yapılmış geyik figürleri (Ögel, 2010: 572, 574, 576) geyiğin Türk boy ve toplulukları için önemini ifade eden önemli kanıtlardandır. Buna ek olarak geyik kavram alanına giren bir diğer sözcük “bugu”dur. Bugut Yazıtı’ndaki “buku / bugu (geyik)” kavram işareti ile /+t/ çokluk ekinin kaynaşmasından oluşmakta ve "geyikler" anlamına gelmektedir. Bugut anıt mezar külliyesinin yaklaşık 10 km batısında bulunan dağlarda hem geçmişte hem de bugün geyiklerin yaşıyor olması ve geyiğin tarihin hemen her döneminde Türk boyları arasında “ana”, “bolluk”, “bereket”, “servet”, “devlet”, “ebediyet” ve “mutluluk” sembolü olarak kabul edilip kutsal sayılması, bu dağlara (dolayısıyla da yazıtta) “Bugut” adının verilmesine vesile olmuştur (Alyılmaz, 2003: 12).

Eski Türk yazıtlarında geyik av hayvanı olarak bulunmaktadır:

k(e)y(i)k yiyü : t(a)b(i)sg(a)n y(i)yü : ol(u)rur (e)rt(i)m(i)z: *Yaban hayvanlarını yiyerek, tavşanları yiyerek yaşıyorduk* (Bilge Tonyukuk Güney 1; Alyılmaz, 2021: 321).

altun : soğa yış : **keyiki** : artgıl : taşgıl : atdaçı opa barsım adırılı bardı ayıt-a: *Altın Songa'nın ormanlarının geyikleri çoğalsın, dağılsın! (Sizi) avda vurabilecek benim Opa Bars'ım ayrıldı. Yazık!* (Altın Köl I-9; Kormuşin vd., 2016: 111-112).

ka(dır) yagıda yagıçı ben tezig **keyikde** alp ben teñri elimke tusum tokuz er ölürtim: *Şiddetli savaşlarda savaşan benim, çevik geyik için keskin atıcıyım* (Kızıl Çiraa II-2; Kormuşin vd., 2016: 140-141).

Foto 11: Gobustan Müzesi’nde kurutulmuş bir geyiğin görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Deve: Deve, diğer hayvanlar kadar araştırmalara konu olmasa da Türk boy ve topluluklarının sosyal ve ticari hayatlarında çeşitli amaçlara hizmet etmiş hayvanlardandır. Çin yıllıklarında Hunların ritüelleri gereği deveyi yarış yapmak için kullandığı yazılıdır (Çoruhlu, 2020). Ayrıca develerin uzun mesafeler aşır ağır yükleri taşımasının yanında beslenme, barınma, giyinme gibi ihtiyaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Eski Türkçe Dönemi'nden başlamak üzere Türkçenin temel kaynaklarında deve ile ilgili birçok kavram işaretine (atan, atanlan-, atanlıg, botu, botuk, botula-, bozla-, budla-, budlalug, buğra, bugragu, bugralan-, bugralık, butlu, cogdu, deve / teve / tewe / tepe / tepi, ingen, kirkin, kom, tabanla-, taylak, titir, torum ...) yer verilmiştir (Alyılmaz, 2016: 581). Eski Türk yazıtlarında deveyle ilgili tespit edilen kavram işaretleri şöyledir:

ol y(e)rk(e) : b(e)n : bilge tonyukuk : t(e)gürtük üçün sar(ı)g (a)ltun : ürün küümüş : kız kood(u)z : **(e)gri t(e)bi** : (a)gı buñs(ı)z : k(e)lürti: *O yere ben Bilge Tonyukuk (Türk milletini) ulaştırdığım için sarı / kızıl altınlarını, beyaz gümüşlerini, kızlarını, cariyelerini, hörgüçlü develerini (ve diğer) varlıklarını sıkıntı çıkmadan getirdi(ler)* (Bilge Tonyukuk Yazıtı Güney 4; Alyılmaz, 2021: 380).

er erdemim üçün alpın altın küümüşiğ **egri tebe** elde kişi kazgandım-a: *Savaşçı ere ait cesaretim ile altın ve gümüş, hörgüçlü deve(ler) ve cariyeler kazandım* (Begre 3; Kormuşın vd., 2016: 75).

elde kişikim **egri tebem** dört butl(ug) yılkıım bunum yok: Cariyelerim, hörgüçlü develerim, dört ayaklı yılkıım... (Onlarla) tasam, kaygım yoktu (Telee 3-4; Kormuşın vd., 2016: 145).

botumuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmağı: *Deve yavrularımız, Umay ve beyimizi, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın* (Altın Köl I-6; Aydın, 2019: 105).

Foto 12: Gobustan Müzesi'nde bulunan deve sürüsüne ait çizimden bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Balık: Günümüzde Gobustan petroglif alanından ovaya doğru bakıldığında Hazar Denizi görülmektedir. Hazar Denizi'nin eski çağlarda daha içeride yani petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin bulunduğu alana yakın olduğu bilinmektedir. Çizimlerden anlaşılacağı üzere avcılık faaliyetleri sadece karada değil özellikle besin değeri yüksek bir canlı olan balıkların avlanması suretiyle denizde de yürütülmüştür.

Foto 13: Petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin bulunduğu alandan Hazar Denizi'nin bir görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Türk yaratılış hikâyelerinde ise balık, gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli karşılığı olarak gösterilir (Çoruhlu, 2020). Türk boy ve toplulukları için balık huzuru, bereketi ve bolluğu temsil etmektedir. Gobustan Müzesi'nde petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin bulunduğu alanda tespit edilen balık çizimlerine yer verilmiştir.

Foto 14: Gobustan Müzesi'nin duvarına çizilmiş balığın bir görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Yılan: Yılan dünyadaki farklı toplumlara ait mitolojilerde çeşitli rolleri bulunan farklı dinlerde ve inanışlarda kendisine yer bulmuş çoğunlukla kutsal kabul edilen bir canlıdır. Türk mitolojisinde Erlik'i ağzına alıp ağaca tırmandırarak yasak meyveyi yemesini sağlayan varlık yılanıdır (İnan, 2002). Şamanizm'de kam adaylarının kuşların dilini öğrenmek için yılan yediği bilinmektedir (Eliade, 1999). Yılanın eski Uygur yaşayış ve inanışında ayrı bir önemi bulunmaktadır. Budizm'e göre Buddha'yı fırtınadan koruyan varlık, yer altında yaşayan yılanların hükümdarı Muçalında'dır (Campbell, 1998: 320). Eski Uygur tıp metinlerinden edinilen bilgiye göre yılan derisi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

yana em **yılan** kasıkın küyürüp külin alıp bor birle içürgü ol asan bolur: *Yine ilacı, yılan kabuğunu yakıp külünü alıp şarap ile içmek sıhhatli olur* (Rachmati, 1930: 109-110).

Gobustan petroglif / kaya üstü tasvir alanı yüzyıllardan beri yılanların yaşam alanıdır. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan topluluklar yılanları kayaların üstüne işlemişlerdir.

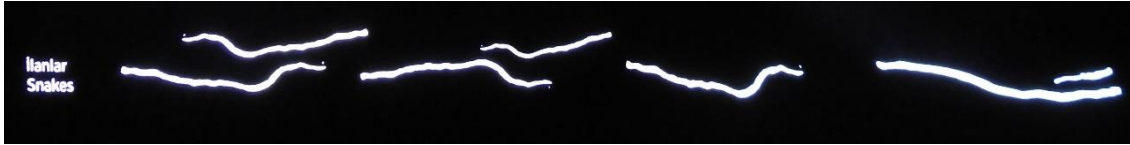

Foto 15: Petroglif alanındaki yılan çizimlerini gösteren ışıklı pano (Foto: Nazmi ŞEN).

İnsan Figürleri: İnsan yaratmalarının merkezinde insan ve ihtiyaçlarını karşılamak vardır. Doğal olarak petrogliflerde / kaya üstü tasvirlerde insan duygu ve düşüncelerini, hissettiklerini, alıcıya iletmek istediği mesajı kendisini farklı şekil ve durumlarda çizerek aktarmaya çalışmıştır. Dünyadaki diğer petroglif alanlarında olduğu gibi Gobustan'da da birçok kayanın üzerinde insan figürleri bulunmaktadır. Bu figürlerde insanlara ait çeşitli faaliyetler yine bu faaliyetleri gerçekleştirenler tarafından kayıt altına alınmıştır.

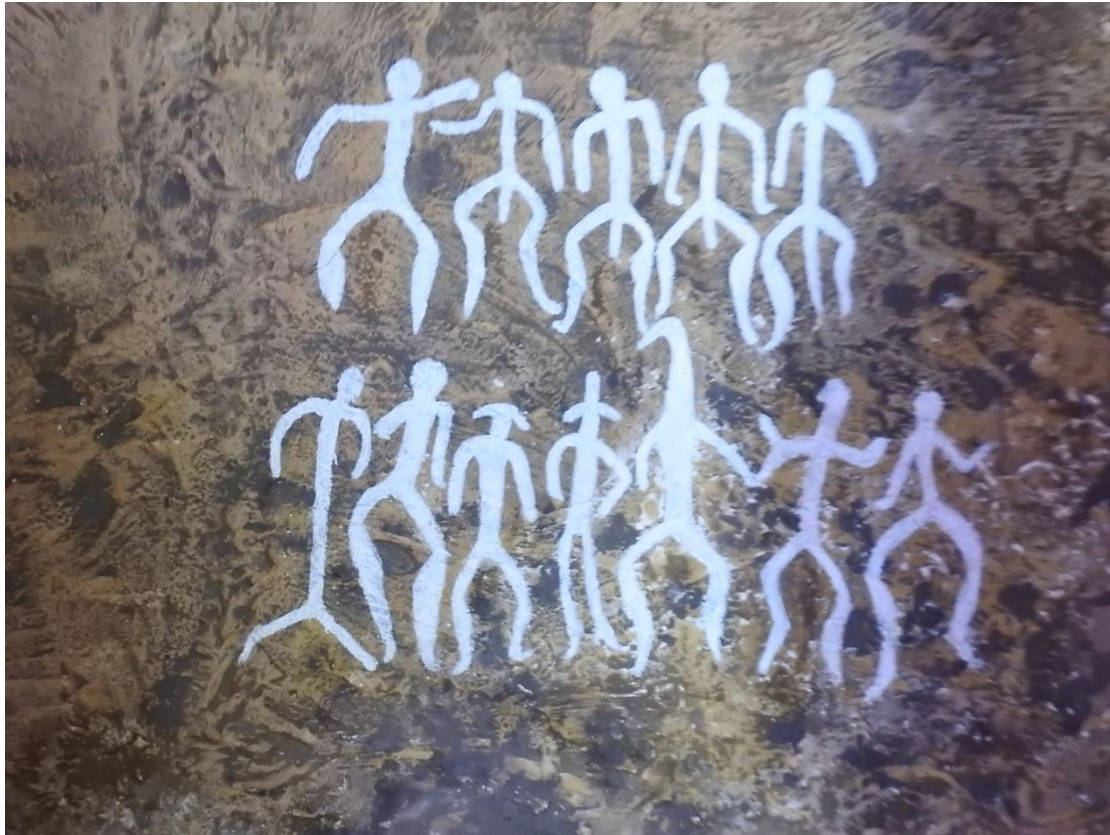

Foto 16: Gobustan Müzesi'ndeki mistik töreni yansıtan çizimden bir görüntü (Foto: Nazmi ŞEN).

Çizimden anlaşılacağı üzere Gobustan, mistik / dinî duygunun (Tanrı'ya inanma, ona yakarma, ona bağlı kalma ve ona ulaşma ...) nesnelleştirildiği; grafiksel dil öğelerinden yararlanılıp somut hâle getirilerek ölümsüzleştirildiği bireysel ve kolektif dışa vurum alanıdır (Alyılmaz, 2016: 273). Orta Asya'daki eski Türk yurtlarındaki petroglifler / kaya üstü tasvirler ile büyük benzerlik taşıyan bu çizim aynı zamanda Türk boy ve topluluklarının dinî amaçlarla meydana getirdiği dansın kökenini oluşturmaktadır. Ellerin yukarı doğru olması yukarıda söz edilen mistik / dinî duyguyu ifade ederken kolların yana açık olması dansın göstergesidir.

Foto 17: Tunç Çağı'na ait üzerinde avcı tasvirleri bulunan bir taşın görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Eski çağlarda insanın beslenebilmesinin en önemli yöntemlerinden birisi avcılıktır. Yaşadığı coğrafyada eti yenebilen tüm canlılar insanlar tarafından avlanmıştır. Gobustan Müzesi'nde yer alan küçük taşta bir av sahnesi canlandırılmıştır. Çin yıllıklarında eski Türk boy ve topluluklarının çocukluk döneminde fare ve gelincik avladığı ilerleyen yaşlarda da tilki ve tavşanları öldürdükleri kayıtlıdır (Roux, 1998: 175). Eski Türk yazıtlarına göre Türk boy ve toplulukları beslenme, giyim ve ticaret, ritüel gerçekleştirme amacıyla avlanmıştır (Şirin, 2007).

Kayık: Hazar Denizi'nin eski çağlarda Gobustan'a günümüzdeki konumundan daha yakın bir konumda olduğu bilinmektedir. Gobustan'da insanoğlunun en eski ulaşım araçlarından olan kayıklar ile ilgili birçok çizim bulunmaktadır. Bu çizimler eski Türk yurtlarındaki kayık çizimleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Gobustan Müzesi'nin logosunu petroglif / kaya üstü tasvir olarak alanda yer alan bir kayık oluşturmaktadır.

Foto 18: Gobustan Müzesi'nin duvarına çizilmiş kayığın görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Gobu Damga: Grafiksel dil öğelerinden damgalar insanoğlunun bağlı bulunduğu şeylere aidiyetini bildiren unsurlardandır. Türk boy ve toplulukları kimliklerini korumak, deneyimlerini, bilgi ve birikimlerini gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla kayaların üzerine, mezar taşlarına, hayvanlara, süs ve kullanım eşyalarına, yapılara, vücuduna vb. birçok objeye damgalarını kazımışlardır (Alyılmaz, 2015). Damgalar Türk boy ve topluluklarının tarih içerisinde yaptığı coğrafi değişiklikleri takip etmede kullanılan en önemli izlerdendir. Ayrıca Turfan Uygur Devleti Dönemi'nde damgalar daha da bireyselleşerek / kişiye özel hâle gelerek alım-satım, kiralama, vasiyetnâme, takas vesikalarında günümüzdeki imza işleviyle kullanılmıştır.

Gobustan petroglif alanında en fazla karşılaşılan damga Alyılmaz (2016: 605) tarafından “Gobu damga” olarak isimlendiren damgadır. Sekizden fazla versiyonu olan Gobu damga insan-Tanrı ilişkisini ve atalara bağlılığı ifade etmektedir.

Foto 19: Gobustan Müzesi’ndeki Gobu damgasının üç farklı versiyonunun görüntüsü (Foto: Nazmi ŞEN).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Eski Türk dili ve kültürü açısından Gobustan Müzesi’nde sergilenen eserlerin, müzede yer alan tasarımların eski Türk dilinin ve kültürünün tanıtımına ve öğretimine katkısının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sayıları 7000’i bulan petroglifler / kaya üstü tasvirler günümüzden yaklaşık 14.000 yıl öncesinde oluşturulmaya başlandığı tespit edilmiştir. En yeni tarihli çizimlerin Orta Çağ’a ait olduğu bilinmektedir. Çizimlerin büyük bir bölümünü hayvanların oluşturması dikkat çekicidir. Gobustan bölgesinde yaşayan toplulukların çevrelerinde gördüğü, evcilleştirdiği, çeşitli amaçlarla kendilerine fayda sağladıkları canlıları kayalara işleme farklı coğrafyalardaki petroglif alanlarındakine benzer olması doğaldır. Ancak günümüzde Azerbaycan’ın büyük nüfusunun Türk kökenli olması hatta arkeolojik veriler ışığında eski Türk yurdu olduğunun kanıtlanması Gobustan’ın tarih öncesi sakinlerinin Türk boy ve toplulukları olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Alfabenin kullanılmadığı dönemlere ait bilgiye ulaşmanın önemli yöntemlerinden biri grafiksel dil öğelerini incelemektir. Gobustan’da bulunan hayvan petrogliflerinin / kaya üstü tasvirlerinin teke, kurt, at, domuz, boğa, öküz, inek, geyik, deve, balık, yılan gibi canlılardan oluşması bunların bir kısmının Türk boy ve toplulukları tarafından oluşturulduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Petrogliflerde / kaya üstü tasvirlerde yer alan canlılardan; at, domuz, öküz(sığır), yılan on iki hayvanlı Türk takviminde yer almaktadır. Ayrıca bölgede tespit edilen ve müzede çizim, kurutma gibi yöntemlerle, alandan toplanmış küçük taşlar vasıtasıyla sergilenen canlıların eski Türk mitolojisinde totem veya inanış unsuru olarak bulunduğu saptanmıştır. Köktürk alfabesiyle yazılmış eski Türk yazıtlarında anılan hayvanlar bulgular kısmında farklı özellikleriyle dikkatlere sunulmuştur. Canlı çizimlerine ek olarak insan figürleri, ulaşım araçları ve Gobu damga Türk dünyasının diğer petroglif alanlarındaki çizimlerle örtüşmektedir.

Müzelerin son yıllarda eğitim amacıyla kullanımının arttığı, eğitim müzelerinin kurulduğu düşünüldüğünde Gobustan Müzesi'nin eski Türk dili, eski Türk tarihi, eski Türk mitolojisi vb. birçok alan için değerli bilgilere sahip olduğu belirlenmiştir. Hem petroglif alanına yakınlığı hem de içerdiği çizim ve objeler bakımından ilgililerin bu materyalleri incelemesinin anılan alanlarda kalıcı bilgilerinin oluşmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk dünyasında Türkoloji bölümlerinde eğitim alan öğrenciler tarafından Gobustan Müzesi'nin coğrafi konumu, ulaşım kolaylığı ve ziyaret maliyetinin düşük olması gibi sebeplerden dolayı eski Türk dili eğitimi bağlamında ziyaret edilmesinin faydalı olacağı açıktır. Müze ortamı ses, görsel, bilgi levhaları ve hologramla eski çağı deneyimlemeyi bir üst noktaya taşımıştır. Bu durumun müzede edinilen bilgilerin daha kalıcı olmasını sağladığı tespit edilmiştir.

Müze, Türkiye'de ve diğer Türk dünyası ülkelerinde verilen eski Türk dili, yazıt bilimi, dil ve kültür gibi dersleri “yerinde deneyimleme” imkânı sunmaktadır. “Alanında uzman” kişilerin rehberliğinde müze küçük gruplar hâlinde ziyaret edilmeye uygundur.

Müzenin ziyaret etme imkânı olmayan ilgililere ve ziyaretten önce bilgi edinmek isteyen kişilere yönelik internet sitesi mevcuttur. Ayrıca hem petroglif / kaya üstü tasvir alanını hem de müzeyi sanal tur ile ziyaret fırsatı sunan internet sitesinden anılan lisans ve lisansüstü derslerde yararlanılabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akınoğlu, O. (2012). Yapılandırmacılık. B. Oral (Ed.), *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımlar* içinde (485-504. ss.), Pegem Akademi Yayınları.
- Alok, E. (2009). *Petroglyphs of Gobustan*. Azer İnşaat.
- Alyılmaz, C. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında atlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (4), 155-163.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve anıt mezar külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 11-21.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Kurmay Yayın Grubu.
- Alyılmaz, C. (2010). A Kipchak marker in Qobustan. *Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyasının Kabarlari İzvestiya Natsional'noy Akademii Nauk Kırgızskoy Respubliki*, 2010(2), 117-124.
- Alyılmaz, C. (2011). Zanabazar Güzel Sanatlar Müzesindeki Türk eserleri. M. Ölmez (Ed.) *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) From Ötüken to İstanbul 1290 Years of Turkish Bildirileri* içinde (87-109. ss.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2016). “Gobu”stan'ın gizemi (“Kıpçaklar” a giden yol). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2021). Bilge Tonyukuk Yazıtları'ndaki boğalar üzerine. E. Boz, F. Karademir (Ed.), *Prof. Dr. Saadettin Özçelik Armağanı* içinde (72-86. ss.), Gazi Kitabevi.

- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S., Yakar, M. (2010). Measurement of petroglyphs (rock of arts) of Qobustan with close range photogrammetry. J. P. Mills, D. M. Barber, P. E. Miller, I. Newton (Ed.), *International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Vol. XXXVIII, Part 5 Commission V Symposium* içinde (29-32. ss.), International Society for Photogrammetry and Remote Sensing (ISPRS).
- Aydın, E., Alimov, R., Yıldırım, F. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Bilgesu Yayıncılık.
- Bang, W. & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan destanı*. Burhaneddin Basımevi.
- Barutçu Özönder, S. (1999). Türkler ne zaman bir millet idi?. *Kök Araştırmalar*, I(2), 65-92.
- Brooks, J. G. & Brooks, M. G. (2001). *In search of understanding: The case for constructivist classrooms*. Prentice Hall.
- Campbell, J. (1998). *Doğu mitolojisi, tanrının maskeleri*. (Çev: K. Emiroğlu), İmge Kitabevi.
- Ceferov, İ. Ç. (1988). Bazı damga ve işaretlerin etimolojik izahı. (Çev: B. A. Gökdağ), *Türk Kültürü*, XXVI(305), 588-595.
- Çinar, A. (2016). Bozkır kültür çevresinde kurt ve adlandırması. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (6), 1-11.
- Çoruhlu, Y. (2020). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Ötüken Neşriyat.
- Efendiyev, R. (1980). *Daşlar danışır*. Kençlik.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm ilkel esrime teknikleri*. (Çev: İ. Birkan), İmge Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *(Kâşgarlı Mahmud) Dîvânü Lugâtî't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi ve İslama giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Falk, J. & Dierking, L. (1992). *The Museum experience*. Whalesback Books.
- Farajova, M. (2011). Gobustan rock art cultural landscape. *Adoranten*, 41-66.
- Gobustan Müzesi. (2025, Ocak 5). <https://gobustan-rockart.az/az/virtual-tour/6>
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Risbek, A., Yıldırım, F. (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. BilgeSu Yayıncılık.
- Mercanlı, M. (ed.). (2014). *Qobustan minilliklerin kitabı*. Dubai IRS.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve anıt mezar kompleksi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). Müze ve eğitim.
- Orkun, H. N. (1954). *Eski Türkler'de evcil hayvanların tarihçesi*. Yeni Matbaa.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. BilgeSu Yayıncılık.
- Özerbaş, M. A. (2007). Yapılandırmacı öğrenme ortamının öğrencilerin akademik başarılarına ve kalıcılığına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, V(4), 609-635.
- Piaget, J. (1952). *Judgment and reasoning in the child*. Humanities Press.

- Rachmati, G. R. (1930). *Zur heilkunde der Uiguren (I)*. SPAW. Phil.-hist. Kl.
- Roux, J. P. (1998) *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev: A. Kazancıgil), İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. Kabalcı Yayınevi.
- Sertkaya, O. F. (2001). Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı ne zaman yazıldı?. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (48), 306-312.
- Sigari, D. (2013). Palaeolithic rock art in Gobustan, Azerbaijan. The study case of the rock 44 of Böyük Daş, Gobustan, (IV), 15-22.
- Şen, N. (2022). *Eski Uygur hukuk vesikalarının söz dizimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, H. (2007). Runik harfli Türk yazıtlarında av. *Dil Araştırmaları*, I(1), 49-59.
- Türkçe Sözlük. (2015). Türk Dil Kurumu.
- Useev, N. (2011). *Yenisey cazma estelikleri I: Leksikası cana tekstter*. Turar.
- Yaşar, Ş. (1998). Yapısalcı kuram ve öğrenme-öğretme süreci. *VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi içinde* (695-701. ss.), Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

EXTENDENT ABSTRACT

Individuals' learning activities continue throughout life. Although learning activities are carried out in schools within the framework of certain rules and within a certain period of time, it is accepted by researchers that the purpose of having knowledge and skills can be achieved outside the school. Museums are one of the out-of-school learning environments. With the emergence of the concept of "life-long learning", museums where cultural heritages are exhibited began to take their place in programs with an educational function, and even "educational museums" were established. General museums, archaeology, art, ethnography, history, natural history, science and technology museums are classified according to the materials they contain. Especially the museums located in the geographies where ancient Turkic tribes and communities lived (Kyrgyzstan, Kazakhstan, Mountainous Altai, Tuva, Yakutia, China, Turkmenistan, Crimea, Mongolia, Uzbekistan, Azerbaijan, Europe ...) have important materials related to ancient Turkic language, culture and history.

The subject of this research is the Gobustan Museum within the borders of the Republic of Azerbaijan, which is a place where petroglyphs belonging to ancient Turkic tribes and communities or other communities with different origins are exhibited and where prehistoric paintings are recreated / designed in order to provide more detailed information to its visitors. When we look at the research conducted in the field of Old Turkic language, it is noteworthy that the number of studies on the artifacts of Old Turkic culture and civilisation exhibited in museums is low. For this reason, the Gobustan Museum was chosen as the subject of the study and the drawings, visuals and objects in the museum were evaluated within the framework of old Turkic language and culture.

As a result of the information obtained, it was determined that the number of drawings in the petroglyph area is around 6000 and the oldest drawings date back to 14,000 years ago. The majority of the drawings consist of animals that are both involved in social life and have sacred characteristics. Although the layered nature of the drawings leads to uncertainty about the owners of the drawings, the fact that they are similar to those found in other petroglyph sites inhabited by Turkic tribes and communities and that the animal petroglyphs consist of creatures such as goat, wolf, horse, pig, bull, ox, cow, deer, camel, fish and snake proves the idea that most of the drawings were created by Turkic tribes and communities. Among the creatures in the petroglyphs; horse, pig, ox (cattle), snake are included in the Turkish twelve-year animal cycle calendar. In addition, it was determined that the creatures identified in the region and exhibited in the museum by means of methods such as drawing, drying and small stones collected from the area were found as totem or belief elements in ancient Turkish mythology. The animals mentioned in the old Turkish inscriptions written in Köktürk alphabet are presented in the findings section with their different characteristics. In addition to the drawings of living creatures, it was concluded that human figures, transport vehicles and the Gobu stamp overlap with the drawings in other petroglyph sites of the Turkic world.

Considering that the use of museums for educational purposes has increased in recent years and educational museums have been established, it has been determined that the Gobustan Museum has many valuable information in the fields of old Turkic language, ancient Turkish history, ancient Turkish mythology, etc. It is thought that the examination of these materials by those interested in terms of both the proximity to the petroglyph area and the drawings and objects it contains will provide permanent information in the mentioned areas.

It is clear that it would be beneficial for students studying in Turkology departments in the Turkic world to visit the Gobustan Museum in the context of ancient Turkic language education due to its geographical location, ease of access and low cost of visit. The museum environment has taken the experience of the ancient age to the next level with audio, visual, information plates and holograms. It was determined that this situation made the information obtained in the museum more permanent.